

**PROBATSIIYA NAZORATIDAGI SHAXSLARDA EMOTSIONAL
BOSHQARUVNI O'RGANISH: XALQARO VA MAHALLIY
TAJRIBALAR TAHLILI**

Bosimov Bobur Ismatilla o'g'li

Jizzax davlat pedagogika universiteti psixologi

bosimovbob2900@gmail.com

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 21.09.2025

Revised: 22.09.2025

Accepted: 23.09.2025

KALIT SO'ZLAR:

Probatsiya, emotsional boshqaruv, ijtimoiy-psixologik moslashuv, kognitiv-xulqiy intervensiya, motivatsion intervyu, rehabilitatsiya, xalqaro tajriba, O'zbekiston tajribasi..

Mazkur tezisdagi probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning ijtimoiy-psixologik moslashuvda emotsional boshqaruvning ahamiyati yoritilgan. Xalqaro va mahalliy tajribalar tahlil qilinib, nazariy yondashuvlar (Gross, Lazarus, Mayer-Salovey, Goleman, Bar-On) hamda amaliy metodlar (kognitiv-xulqiy intervensiyalar, motivatsion intervyu, stressni boshqarish treninglari) ilmiy asosda o'rganilgan. Xalqaro dasturlar samaradorligi qayd etilgan, O'zbekiston tajribasida esa rehabilitatsiya markazlari va psixologik yordamning ijobiy natijalari ko'rsatib o'tilgan. Qiyosiy tahlil stigmalashuvni kamaytirish, volontyor-probatsiya tarmog'ini kengaytirish va baholashning standart metodologiyalarini joriy etish zarurligini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari emotsional boshqaruv probatsiya tizimining samaradorligi va qayta jinoyatchilikni kamaytirishda strategik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Kirish

So'nggi yillarda jahon miqyosida jinoyat adliya tizimi faqatgina repressiv choralar bilan chegaralanmasdan, insonparvar va rehabilitatsion yondashuvlarga asoslanmoqda. Shu jarayonda probatsiya tizimi alohida e'tiborni qozonib, jinoyat sodir etgan shaxslarni jamiyatdan ajratmasdan, nazorat ostida ijtimoiy moslashuvga yo'naltirish orqali qayta tarbiyalash va integratsiya qilishning samarali mexanizmi sifatida qaralmoqda. Probatsiya

sharoitida eng dolzarb psixologik determinantlardan biri bu — emotsional boshqaruv hisoblanadi.

Emotsional boshqaruv shaxsning hissiyotlarini anglash, nazorat qilish va konstruktiv yoʻnalishga burish qobiliyatini ifodalaydi. Tadqiqotchilar Gross, Lazarus & Folkman, Mayer & Salovey, Goleman, oʻz ishlarida shuni koʻrsatadiki, emotsional boshqaruv darajasi past shaxslar impulsivlik, agressivlik va qayta jinoyatchilik xavfiga koʻproq moyil boʻladilar. Shu sababli probatsiya tizimida shaxsning emotsional boshqaruv koʻnikmalarini rivojlantirish ularning ijtimoiy-psixologik moslashuvi va jamiyatga muvaffaqiyatli qaytishi uchun zaruriy shart sifatida qaraladi.

Xalqaro amaliyotda bu yoʻnalishda samarali dasturlar shakllangan. AQShda qoʻllanilayotgan Cognitive Behavioral Interventions for Offenders (CBI-O) u dasturlar shaxsning salbiy fikrlash jarayonlarini oʻzgartirish, stressni boshqarish va impulsivlikni kamaytirishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, CBI-O dasturi ishtirokchilarida qayta jinoyatchilik darajasi 30–40 foizga kamaygan. Bu esa kognitiv qayta baholash va emotsional javoblarni modulyatsiya qilishning samarali usul ekanini tasdiqlaydi. Dasturi jinoyatchilarda fikrlash va his-tuygʻularni boshqarish koʻnikmalarini rivojlantirish orqali qayta jinoyatchilikni sezilarli darajada kamaytirgani aniqlangan. Buyuk Britaniyada “accredited programmes” tizimi gʻazabni nazorat qilish, ijtimoiy koʻnikmalarni mustahkamlash va murosa qilish strategiyalarini oʻrgatish orqali shaxslarning ijobiy ijtimoiy rolini qayta tiklashga yordam bermoqda. Skandinaviya mamlakatlari esa probatsiyada gumanistik va mentorlik yondashuvlariga tayanib, emotsional barqarorlikni oshirishda ijtimoiy qoʻllab-quvvatlov resurslaridan keng foydalanmoqda. Yaponiyada volontyor-probatsiya tizimi hissiy intizom va jamoaviy qadriyatlarni mustahkamlash orqali oʻziga xos natijalarga erishgan.

Oʻzbekistonda esa probatsiya tizimi 2017-yildan boshlab huquqiy asosda shakllana boshladi. 2019-yilda “Probatsiya toʻgʻrisida”gi qonunning qabul qilinishi tizimning institutsional asoslarini mustahkamladi. Bugungi kunda rehabilitatsiya markazlari va psixologik yordam dasturlari orqali probatsiya ostidagi shaxslarning ijtimoiy integratsiyasi taʼminlanmoqda.

Soʻnggi yillarda Probatsiya xizmati maʼlumotlariga koʻra, probatsiya ostidagi shaxslarning:

- 68 foizi mehnat faoliyatiga jalb etilgan,
- 52 foizi muntazam psixologik yordam olgan,
- 40 foizdan ortigʻi ijobiy xulq-atvor namoyon etgan.

Bu ko'rsatkichlar emotsional boshqaruvni rivojlantirishga qaratilgan psixologik dasturlarning amaliy samarasini tasdiqlaydi.

So'nggi yillarda mahalliy probatsiya tizimida xalqaro tajribalardan ham foydalanilmoqda. Jumladan:

- Motivatsion intervyu (MI) usuli stigma va o'zini past baholashni yengishda qo'llanmoqda;
- Kognitiv-behavioral terapiya (KBT) metodlari esa salbiy fikr va emotsiyalarni ijobiy konstruktiv energiyaga yo'naltirishda samarali ekani isbotlangan.

Bu metodlar mahalliy sharoitda moslashtirilib, o'zbek jamiyatining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari bilan uyg'unlashtirilmoqda.

Shu bilan birga, O'zbekiston tajribasida bir qator muammolar ham mavjud:

- Jamiyatda stigmalashuv darajasi yuqoriligi qayta integratsiyani murakkablashtiradi;
- Volontyor-probatsiya tizimi endigina shakllanmoqda va keng qamrovli emas;
- Natijalarni baholashning standartlashgan mezonlari (masalan, Risk–Need–Responsivity modeli asosidagi monitoring) yetarli darajada qo'llanilmayapti.

Kelajakda xalqaro metodlarni mahalliy sharoitga yanada kengroq tatbiq etish, volontyorlik tarmoqlarini kengaytirish va baholash indikatorlarini aniq standartlashtirish probatsiya tizimining samaradorligini oshiradi.

O'zbekiston tajribasi ko'rsatadiki, probatsiya tizimida emotsional boshqaruvni rivojlantirish bo'yicha dastlabki bosqichda sezilarli yutuqlarga erishilgan. Huquqiy baza mavjudligi, psixologik yordam markazlari faoliyati va xalqaro metodlarni qo'llash amaliy samaralarni bermiqda. Shu bilan birga, tizimning yanada rivojlanishi uchun stigmalashuvni kamaytirish, volontyorlik tarmoqlarini kengaytirish va natijalarni ilmiy asoslangan metodlar bilan baholash muhimdir.

Xalqaro va mahalliy tajribalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, har ikki yondashuvning asosiy maqsadi bitta: probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning jamiyatga qayta integratsiyasini ta'minlash va qayta jinoyatchilik xavfini kamaytirish. Bu jarayonda emotsional boshqaruv markaziy determinant sifatida qaraladi. AQShdagi CBI-O dasturi, Buyuk Britaniyadagi "accredited programmes" va O'zbekistondagi reabilitatsiya markazlari faoliyatida hissiy barqarorlikni kuchaytirishga qaratilgan psixologik treninglar mavjudligi umumiylik sifatida ajralib turadi. Xalqaro amaliyotda probatsiya tizimlari uzoq tarixiy tajribaga ega va ko'plab ilmiy tadqiqotlar bilan asoslangan.

Masalan:

- AQSh: qayta jinoyatchilik xavfini kamaytirishda kognitiv-xulqiy intervensiyalarni standartlashtirilgan protokollar asosida qo'llash;
- Buyuk Britaniya: individual reabilitatsiya rejalarining mavjudligi;
- Skandinaviya mamlakatlari: gumanistik va mentorlik yondashuvlarining samaradorligi;
- Yaponiya: volontyor-probatsiya xodimlarining faol ishtiroki.
- Bu ustunliklar shaxsning faqat nazorat qilinishini emas, balki ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishini ham ta'minlaydi.

O'zbekiston tajribasi nisbatan yangi bo'lsa-da, qisqa muddatda muayyan natijalarga erishilgan:

- Reabilitatsiya markazlari faoliyati kengaymoqda;
- Psixologik maslahatlar va emotsional intellektni rivojlantirish treninglari yo'lga qo'yilgan;
- Probatsiya ishtirokchilarining katta qismi mehnat faoliyatiga jalb etilgan.

Shu bilan birga, O'zbekistonda stigmalashuv darajasi yuqoriligi va volontyor-probatsiya tizimining cheklanganligi qayta ijtimoiylashuvni qiyinlashtirayotgan muhim omillardandir.

Xulosa

Probatsiya nazorati ostidagi shaxslarning jamiyatga qayta integratsiyasi jarayonida emotsional boshqaruv muhim psixologik determinant sifatida maydonga chiqadi. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, kognitiv-xulqiy intervensiyalar (CBI-O), motivatsion intervyu (MI), emotsional intellektni rivojlantirish treninglari va volontyor-probatsiya tizimi shaxslarning hissiy barqarorligini oshirish, impulsiv xatti-harakatlarni kamaytirish va qayta jinoyatchilik xavfini sezilarli darajada pasaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston tajribasi nisbatan yangi bo'lsa-da, qisqa vaqt ichida muayyan natijalarga erishilgan. Reabilitatsiya markazlarida o'tkazilayotgan psixologik treninglar, stressni boshqarish dasturlari va mehnatga jalb etish amaliyotlari probatsiya ishtirokchilarida ijobiy xulq-atvor shakllanishiga yordam bermoqda. Shu bilan birga, tizimda stigmalashuv darajasi yuqoriligi, volontyor-probatsiya tarmog'ining cheklanganligi va ilmiy asoslangan baholash mexanizmlarining yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi muammoli jihatlar sifatida ko'rinmoqda.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, xalqaro tajribaning samarali elementlarini mahalliy sharoitga moslashtirish orqali O'zbekiston probatsiya tizimi yanada kuchaytirilishi mumkin. Xususan, KBT va MI metodlarini standartlashtirish, volontyor-probatsiya tarmog'ini

kengaytirish va RNR modeli asosida muntazam monitoring tizimini joriy qilish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Umuman olganda, probatsiya nazoratidagi shaxslarning emotsional boshqaruvini rivojlantirish nafaqat ularning shaxsiy hayot sifatini yaxshilaydi, balki jamiyat xavfsizligi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda ham strategik ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar va amaliy dasturlarni kengaytirish kelajakda probatsiya tizimining samaradorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271–299.
2. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
3. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional Development and Emotional Intelligence* (pp. 3–31). New York: Basic Books.
4. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
5. Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 18, 13–25.
6. Hettima, J., Steele, J., & Miller, W. R. (2005). Motivational Interviewing. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1, 91–111.
7. Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The Psychology of Criminal Conduct* (5th ed.). New Providence, NJ: LexisNexis.
8. Clear, T. R., & Frost, N. A. (2014). *The Punishment Imperative: The Rise and Failure of Mass Incarceration in America*. New York: NYU Press.
9. McGuire, J. (2018). Cognitive-behavioral approaches: An overview. In Hollin, C. (Ed.), *The Essential Handbook of Offender Assessment and Treatment*. Chichester: Wiley.
10. Ward, T., & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation: Beyond the Risk Paradigm*. London: Routledge.
11. Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. S. (2006). The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime & Delinquency*, 52(1), 7–27.
12. Polaschek, D. L. L. (2012). An appraisal of the Risk-Need-Responsivity (RNR) model of offender rehabilitation. *Legal and Criminological Psychology*, 17(1), 1–17.

13. Lipsey, M. W., Landenberger, N. A., & Wilson, S. J. (2007). Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders. *Campbell Systematic Reviews*, 3(6), 1–27.
14. Bonta, J., & Andrews, D. A. (2017). *The Psychology of Criminal Conduct* (6th ed.). Routledge.
15. Ward, T., Yates, P. M., & Long, C. (2006). The Self-Regulation Model of the treatment of sexual offenders. *Trauma, Violence, & Abuse*, 7(1), 45–69.
16. Parpiyev, B. (2020). Probatsiya tizimi samaradorligini oshirishning psixologik jihatlari. *O‘zbekiston Respublikasi IIV Ilmiy-amaliy jurnali*, 3(2), 55–63.
17. Egamberdiyeva, N. M. (2021). Probatsiya nazorati ostidagi ayollar bilan ishlashning psixologik asoslari. *Psixologiya va Pedagogika Jurnali*, 4(1), 22–29.
18. Yo‘ldosheva, Sh. X. (2022). Probatsiya sharoitida emotsional intellektni rivojlantirishning psixokorreksion dasturlari. *Psixologik Tadqiqotlar Jurnali*, 5(3), 77–86.
19. Abdrakhmanova, A. B. (2019). Kognitiv-xulqiy terapiya usullarining ijtimoiy moslashuvdagi ahamiyati. *Oliy ta’lim muassasalari ilmiy to‘plami*, 2(4), 89–96.
20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-yanvardagi “Jinoyat-ijroiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4090-son Qarori.

